

Spoorboekje KlimOp

HANDVAT BIJ VERDUURZAMING

Tips en tricks voor verduurzaming in collectiebeherende instellingen

KlimOp

In samenwerking met

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

provinsje fryslân
provincie fryslân

Overzicht van stappen

Start

Definities en verwachtingen

Gebouw en energieverbruik

Huidige situatie

Quick wins

Voorbeelden

Grootschalige verduurzaming

Voorbeelden

Aandachtspunten

Collectie

Identificatie van de collectie

Passende maatregelen

Voor de collectie

Voor uw organisatie

Financiering

Bronnen

INLEIDING

In de komende jaren zullen ook collectiebeherende instellingen te maken krijgen met vragen rondom verduurzaming. Binnen de energietransitie en internationale klimaatdoelen kunnen deze organisaties immers niet achterblijven.

Het proces van verduurzaming kan een hoop vragen oproepen. Hoe maken we de juiste keuzes, wat past bij onze instelling en hoe houden we bij dit proces ook de collectie goed in het oog?

Dit document heeft als doel handvatten te bieden aan collectiebeherende instellingen die de ambitie hebben hun (bestaande) gebouw en organisatie te verduurzamen.

Dit Spoorboekje is tot stand gekomen binnen het [KlimOp project](#). KlimOp is het klimaat ontzorgingsprogramma van de provincie Fryslân. Gebouweigenaren van maatschappelijk vastgoed, waaronder musea + andere instellingen met collectie, kunnen binnen dit project advisering krijgen op het gebied van verduurzaming.

Wat bespreken we niet?

Dit bestand beperkt zich met name tot duurzaamheid op het gebied van gebouw en installatietechniek met aandacht voor collectie. Duurzaamheid is natuurlijk breder dan alleen deze onderwerpen, maar duurzaamheid op digitaal vlak, hergebruik van tentoonstellingsmaterialen, duurzaam voedsel in cafetaria en dergelijken vallen buiten de scope van dit bestand en worden hier niet besproken, maar zijn wel belangrijk.

Enkele tips en tricks zijn verzameld, maar zullen niet uitgebreid worden behandeld. Voor meer informatie kunt u bij [BRONNEN](#) links vinden naar relevante pagina's.

Leeswijzer

Dit spoorboekje probeert op een logische wijze de hoofdstukken te ordenen zoals een organisatie deze ook zou doorlopen bij het opstarten van een verduurzamingstraject.

Op iedere pagina vindt u aan de linkerkant een inhoudsopgave. Door op de diverse titels te klikken wordt u naar de relevante pagina gebracht. Binnen de verschillende hoofdstukken zullen per onderwerp handvatten en hulpvragen aangeboden worden.

Links naar relevante webpagina's of bronnen zullen per hoofdstuk beschikbaar zijn, een compleet overzicht vindt u ook in het hoofdstuk Bronnen.

OVERZICHT VAN STAPPEN

Vorbereiding

Een goede voorbereiding is het halve werk. Ga in een laagdrempelig gesprek om tafel met de betrokkenen om de Doelen en DEFINITIES EN VERWACHTINGEN helder te krijgen.

Bij deze stap is het ook mogelijk te identificeren welke kennis er nog mist binnen de organisatie en welke vorm van advies nog ingewonnen moet worden.

Gegevens verzamelen

Voor een effectieve verduurzaming zullen gegevens verzameld moeten worden van het GEBOUW EN ENERGIEVERBRUIK, zoals plattegronden, leeftijd van de aanwezige installaties enzovoorts.

Ook is dit een goed moment om na te gaan of er specifieke eisen zijn voor de bouwschil door bijvoorbeeld monumentale status of beschermd stadsgezicht.

COLLECTIE

Wanneer uw organisatie COLLECTIE beheert, zult u ook een beeld moeten krijgen van de objecten in die collectie en het binnenklimaat dat hiervoor het meest geschikt is. Ook voor ruimtes waarin het binnenklimaat moeilijk te stabiliseren is met bijvoorbeeld isolatie, zijn er opties om toch duurzame keuzes te maken voor uw objecten.

Mogelijkheden onderzoeken

Na het vaststellen van de doelen en het verzamelen van alle relevante gegevens kan onderzocht worden welke mogelijkheden er zijn voor verduurzaming. Dit loopt uiteen van Quick wins en nieuwe dozen voor de collectie, tot aan grootschalige verbouwingen en klimaatinstallaties.

Soms kan het nodig zijn om extern advies in te schakelen om een volledig overzicht te krijgen van alle mogelijkheden, investeringen en opbrengsten.

Passende keuzes maken

Niet ieder plan is geschikt voor iedere organisatie. Bij het kiezen voor verduurzamingsmaatregelen zal uiteraard rekening gehouden moeten worden met het budget, maar ook zeker met bijvoorbeeld behoefte aan doorlopende inzet van medewerkers en ruimte en behoefte van de collectie.

FINANCIERING

Er is een plan gemaakt en de organisatie wil van start met de verduurzaming. Veelal is hiervoor aanvullende FINANCIERING nodig. Hiervoor zijn verschillende opties beschikbaar, van overheidssubsidies tot lokale steun vanuit verenigingen.

Het is ook mogelijk ondersteuning te krijgen bij het aanvragen van financiering.

Overzicht van stappen

Start

Definities en verwachtingen

Gebouw en energieverbruik

Huidige situatie

Quick wins

Voorbeelden

Grootschalige verduurzaming

Voorbeelden

Aandachtspunten

Collectie

Identificatie van de collectie

Passende maatregelen

Voor de collectie

Voor uw organisatie

Financiering

Bronnen

START

Voordat het verduurzamingsproces daadwerkelijk van start kan gaan, moet er vooraf een aantal zaken goed worden afgestemd. Binnen een organisatie kunnen meningen, verwachtingen en doelen uiteraard verschillen, net zoals dit bij enig ander project het geval kan zijn.

Het is daarom verstandig om vooraf een zogenaamd keukentafelgesprek te organiseren. Een laagdrempelig en open overleg over de wensen, doelen en verwachtingen. Wat vindt men belangrijk, welke input kan men leveren en wat verstaat men eigenlijk onder duurzaamheid?

Organiseer een gesprek met verschillende betrokkenen binnen de organisatie. Denk hierbij aan (vrijwillige) medewerkers, bestuur, gebouwbeheerders en waar relevant bijvoorbeeld de gemeente.

Doelen

Het doel van verduurzaming kan heel duidelijk lijken, maar toch is het goed om dit van tevoren goed te definiëren. Bepaal welke doelen zeker behaald moeten worden, zoals bijvoorbeeld het verlagen van energiekosten door verminderd energieverbruik. Bepaal ook of er subdoelen zijn die wenselijk zijn om te behalen, maar wellicht niet noodzakelijk.

Bepaal het hoofddoel

Wil de organisatie geld besparen door de energiekosten te verlagen? Is duurzaamheid van belang? Zijn er specifieke collectiedoelen?

Welke subdoelen zijn ook van belang?

Wil de organisatie naast kosten besparen ook beter en gemakkelijker collectiebeheer? Is het belangrijk dat de maatregelen eenvoudig te gebruiken en onderhouden zijn?

Bekijk wie kan adviseren

Sommige kennis heeft de organisatie mogelijk in huis, maar ga na welke kennis er mist en vraag daarbij advies aan.

Bij noodzaak aan nieuwe installaties volstaat een adviesbureau op dat gebied, voor meer bouwkundige aanpassingen is misschien hulp van een monumentenwacht of andere bouwkundig specialist nodig.

Voor hulp bij het kiezen van een geschikte adviseur:

Monumentenwacht en **Restauratiefonds** voor historische en monumentale gebouwen

Open House KlimOp Fryslân

[Overzicht van stappen](#)[Start](#)[Definities en verwachtingen](#)[Gebouw en energieverbruik](#)[Huidige situatie](#)[Quick wins](#)[Voorbeelden](#)[Grootschalige verduurzaming](#)[Voorbeelden](#)[Aandachtspunten](#)[Collectie](#)[Identificatie van de collectie](#)[Passende maatregelen](#)[Voor de collectie](#)[Voor uw organisatie](#)[Financiering](#)[Bronnen](#)

DEFINITIES EN VERWACHTINGEN

Net zoals het vaststellen van doelen, is het om miscommunicatie en eventuele teleurstelling te voorkomen ook belangrijk om vooraf definities en verwachtingen vast te leggen. Zorg dat iedereen weet wat de doelen en definities inhouden en daarbij op één lijn zit. Wanneer verwachtingen niet op één lijn liggen of voor iedereen helder zijn, kan dit gedurende het proces voor veel frustratie zorgen.

Breng de situatie, het gebruik en vermoedelijke struikelblokken voor jezelf alvast in kaart. Adviseurs kunnen hierin wellicht verder adviseren, sturen of geruststellen, maar u kunt vooraf zelf in ieder geval al goed geïnformeerd ter tafel komen.

Wat ziet u als duurzaamheid? Er zijn verschillende lagen van duurzaamheid: gebruik van energie, maar ook gebruik van materialen

Gaat u door met hetzelfde verbruik, maar vervangt u de huidige materialen voor een duurzame variant of de energie voor duurzame energie?

Wilt u verbruik in het geheel verminderen en zo ja, op welke vlakken? Te denken valt dan aan isolatie, maar ook een deurenbeleid of zonering om warmte vast te houden.

Welke vermindering in verbruik wordt gezien als voldoende? En welke termijn wordt hierin acceptabel gevonden?

Enkele stappenplannen om vooraf te bekijken, met name gericht op oude gebouwen en monumenten

[Monumentenwacht Brabant](#) In 6 Stappen Duurzaam – Verduurzaming van monumenten

[Restauratiefonds](#) Handvatten voor het verduurzamen van monumenten

[Stichting ERM](#) Uitgebreid overzicht van mogelijkheden, informatie en inspiratie

MENU

Overzicht van stappen

Start

Definities en verwachtingen

Gebouw en energieverbruik

Huidige situatie

Quick wins

Voorbeelden

Grootschalige verduurzaming

Voorbeelden

Aandachtspunten

Collectie

Identificatie van de collectie

Passende maatregelen

Voor de collectie

Voor uw organisatie

Financiering

Bronnen

GEBOUW EN ENERGIEVERBRUIK

Om een goed beeld te hebben van verduurzamingsmaatregelen die uw organisatie zou kunnen uitvoeren moet er eerst kennis zijn van de huidige staat van het gebouw, de aanwezige installatietechnieken en energieverbruik. Is het mogelijk te achterhalen waar elektraverbruik precies vandaan komt? Gerelateerd aan deze gegevens zullen specifieke aanpassingen meer of minder effectief zijn en ook daarop kunnen keuzes gebaseerd worden.

Wanneer de huidige situatie goed in kaart is gebracht kan dit, samen met de doelen en wensen van de organisatie, de keuze voor verduurzamingsmaatregelen bepalen.

Overzicht: wat zult u moeten verzamelen?

- Energiecontracten en verbruiksgegevens
- Informatie over aanwezige installatie
- Gebouwgegevens en plattegronden
- Verbouwingsgeschiedenis (indien van toepassing)

Huidige situatie in kaart brengen

Staat van het gebouw

Wat is de leeftijd en bouwkundige staat van het pand? Is er in het verleden verbouwd en zo ja, waar en hoe? Is er een monumentale status of zijn er andere bouwkundige bijzonderheden?

Voor gebouwen met een monumentale status gelden specifieke richtlijnen en beperkingen en bestaat wetgeving.

Energieverbruik

Is er bekend wat er in het verleden verbruikt is aan energie? Weet je wat de leeftijd is van bijvoorbeeld de aanwezige installaties en hoeveel energie die nu gebruiken?

Het vervangen van een ketel van 15 jaar zal voor de hand liggen, maar loont het al om er één van 5 jaar te vervangen?

Overzicht van stappen

Start

Definities en verwachtingen

Gebouw en energieverbruik

Huidige situatie

Quick wins

Voorbeelden

Grootschalige verduurzaming

Voorbeelden

Aandachtspunten

Collectie

Identificatie van de collectie

Passende maatregelen

Voor de collectie

Voor uw organisatie

Financiering

Bronnen

QUICK WINS

Aanpassingen aan het gebouw en de installatie kunnen beginnen bij zogenoemde “Quick wins”, ofwel relatief kleine aanpassingen waarmee op korte termijn veel bereikt kan worden op het gebied van verduurzaming.

Sommige maatregelen zullen passief al veel kunnen opleveren, zoals het optimaliseren van de verwarming met radiatorfolie, maar een gericht deurenbeleid vereist meer actieve deelname van de medewerkers van de organisatie.

Wanneer een koelkast 15 jaar oud is, zal het vervangen van dit apparaat al direct energiewinst opleveren, terwijl dit bij een koelkast van 2 jaar oud zeker niet altijd het geval zal zijn.

Gebruik dus de huidige stand van zaken van de bouwschil en apparatuur, de wensen en mogelijkheden van de organisatie om te bepalen welke kleinschalige aanpassingen van toepassing zijn.

Verder kijken? Enkele video's ter inspiratie

[De Groene Mug – Radiatorfolie plaatsen](#)

[Bouw Je Project - Radiatorfolie aanbrengen](#)

[Eigen Haard Amsterdam - Tochtband aanbrengen](#)

Voorbeelden van kleinschalige mogelijkheden

Instellen van klimaatzones

Sommige ruimtes zullen, afhankelijk van hun doelgebruik, andere eisen hebben qua binnenklimaat. Door deze zones af te bakenen en apart te reguleren, kan er mogelijk energie worden bespaard.

Actief deurenbeleid

Deuren tussen verschillende ruimtes gesloten houden voorkomt tocht en daarmee verlies van warmte en energie.

Kierdichting

Kierdichting is vaak een eerste isolatiestap waarmee warmteverlies naar de buitenlucht kan worden voorkomen.

Radiatorfolie en buisisolatie

Door het gebruik van deze maatregelen komt warmte effectief terecht op de plaats waar het nodig is en gaat er zo min mogelijk verloren.

Vervanging van gloeilampen voor LED

Niet alleen is LED-verlichting voor collectiestukken meer verantwoord, omdat deze geen UV-licht uitstraalt, ook zijn deze lichtbronnen energiezuiniger dan de voorgangers.

[Overzicht van stappen](#)[Start](#)[Definities en verwachtingen](#)[Gebouw en energieverbruik](#)[Huidige situatie](#)[Quick wins](#)[Voorbeelden](#)[Grootschalige verduurzaming](#)[Voorbeelden](#)[Aandachtspunten](#)[Collectie](#)[Identificatie van de collectie](#)[Passende maatregelen](#)[Voor de collectie](#)[Voor uw organisatie](#)[Financiering](#)[Bronnen](#)

GROOTSCHALIGE VERDUURZAMING

Wanneer daar behoefte aan is, kan er voor worden gekozen op grotere schaal verduurzamingsmaatregelen uit te voeren. Vaak spreken we dan over processen waar verbouwingen of grotere werkzaamheden bij komen kijken. Deze maatregelen vereisen vaak een grotere investering, maar zullen op termijn ook meer kunnen opleveren.

Niet iedere maatregel zal voor iedere instelling passend zijn. Ook financiering en terugverdientijd kunnen van invloed zijn bij het maken van keuzes. Om goed geïnformeerde keuzes te maken is advies van een expert belangrijk.

Voorbeelden van uitgebreide werkzaamheden

Isolatie op diverse niveaus

Isolatie van wanden, zolders en vloeren voorkomt warmteverlies naar de buitenlucht en stabiliseert het binnenklimaat.

Vervangen van enkele ruiten

Enkele ruiten vervangen voor dubbel glas (waar mogelijk) voorkomt eveneens warmteverlies.

Vervangen installaties

Oude installaties kunnen vervangen worden door nieuwe, zuinigere en meer efficiënte modellen.

Aanbrengen zonnepanelen

Zonnepanelen kunnen een optie zijn om duurzaam energie op te wekken.

Aandachtspunten

In sommige gevallen zijn er factoren die overwogen moeten worden bij het maken van keuzes voor grootschalige aanpassingen. Ga hierbij goed na wat voor u van toepassing is en neem dat mee in uw overwegingen.

Monumentstatus

Wanneer een pand een monumentstatus heeft, levert dat beperkingen op in welke aanpassingen er gemaakt mogen worden. Er kunnen bijvoorbeeld voorwaarden van toepassing zijn voor het buitenaanzicht van het pand. Wellicht beperken historische constructies de mogelijkheden. Leest u zich goed in over de wetgeving en regels en laat u zich informeren door de Monumentenwacht.

Gebruik en locatie van de ruimtes

Is de ruimte door de vorm van gebruik permanent opengesteld aan de buitenlucht, zoals bij een openluchtmuseum? Dan is isoleren wellicht niet rendabel.

Als een zolder niet in gebruik is kan daar misschien prima isolatie aangebracht worden, maar dit is geen optie als daar nog collectie opgeslagen wordt of gewerkt wordt.

Verder lezen?

[Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed - Diverse publicaties over verduurzaming van historische panden](#)

Overzicht van stappen

Start

Definities en verwachtingen

Gebouw en energieverbruik

Huidige situatie

Quick wins

Voorbeelden

Grootschalige verduurzaming

Voorbeelden

Aandachtspunten

Collectie

Identificatie van de collectie

Passende maatregelen

Voor de collectie

Voor uw organisatie

Financiering

Bronnen

COLLECTIE

Dit bestand is met name gericht op instellingen die als één van hun taken een collectie beheren en/of tentoonstellen. Daarom wordt in dit hoofdstuk ook gekeken naar de impact van verduurzamingskeuzes op de objecten in een collectie.

Ruimtes met collectie zullen andere eisen hebben qua binnenklimaat dan bijvoorbeeld kantoorruimtes, waar menselijk comfort een grotere rol heeft bij het maken van keuzes.

Om de meest geschikte keuzes te kunnen maken voor de collectie moet goed bekend zijn welke klimaateisen uw specifieke collectie nodig heeft. U moet dus een goed inzicht hebben in de objecten in uw beheer.

Kijk voor meer informatie bijvoorbeeld op:

[RCE - Preventieve conservering en binnenklimaat](#)

[Faro - Schadefactor relatieve luchtvochtigheid](#)

[Faro - Schadefactor temperatuur](#)

Hulp nodig bij keuzes en/of interpretatie? Neem contact

op met een lokaal erfgoedhuis of het LCM

Identificatie van de collectie en de ruimtes

Wat zijn de hoofdbestanddelen (materialen en objectsoorten) van de collectie?

Is er bekend welk klimaat hiervoor geschikt is?

Waar bevindt de collectie zich? In depot of tentoonstelling? En in welke verhouding?

De aard van een ruimte (depot versus tentoonstelling) beïnvloedt de hoeveelheid voetverkeer in deze ruimte en daarmee het gemak waarmee het klimaat in de desbetreffende ruimte beïnvloed kan worden. Zie het volgende hoofdstuk.

Hoe is het klimaat in die ruimtes? Is dat bekend en zo ja, hoe wordt dit gemeten?

Als metingen nog moeten starten, ga dan na welke vorm van meten geschikt is voor de organisatie: wifi-loggers, usb-loggers of een thermohygrograaf bijvoorbeeld.

MENU

Overzicht van stappen

Start

Definities en verwachtingen

Gebouw en energieverbruik

Huidige situatie

Quick wins

Voorbeelden

Grootschalige verduurzaming

Voorbeelden

Aandachtspunten

Collectie

Identificatie van de collectie

Passende maatregelen

Voor de collectie

Voor uw organisatie

Financiering

Bronnen

PASSENDE MAATREGELEN

Passende maatregelen voor de collectie

De objecten kunnen zich in een tentoonstelling of depot bevinden. Per ruimte kunt u keuzes maken voor de mate waarin het nodig is het klimaat volledig te beheersen.

Bezoekers van een museum zullen geen hele lange periode in één ruimte verblijven. Het klimaat volledig aanpassen naar het comfort van deze bezoekers is daarmee waarschijnlijk niet nodig of zelfs wenselijk.

Vaak kan de keuze gemaakt worden om het klimaat aan te passen aan de collectie in de diverse ruimtes en te werken met buffers, vitrines, verpakkingen en zonering om in een zo klein mogelijke ruimte het klimaat te hoeven aanpassen.

Uiteindelijk is de belangrijkste vraag misschien wel:

Welke maatregelen zijn passend voor uw collectie en organisatie?

Voor meer informatie over het veilig hanteren en verpakken van objecten:

[Faro - Bewaren, Verpakken en Transporteren](#)

[Duke University Libraries - Basics van het objecthanteren \(Engelstalig\)](#)

Verpakken van objecten als buffer

Wanneer een collectie in depot nog maar minimaal verpakt is, kan het plaatsen van objecten in een geschikte verpakking dienen als buffer voor het buitenklimaat en bescherming tegen stof.

Gebruik van vitrines

In tentoonstellingsruimtes kunnen objecten natuurlijk niet in dozen verpakt worden, maar vitrines kunnen ook een buffer vormen voor objecten.

Zonering

Grotere ruimtes kunnen van elkaar gescheiden worden door luchtsluizen of een goed deurenbeleid. Ook op deze manier wordt de schaal van de ruimte die geklimatiseerd moet worden beperkt.

MENU

Overzicht van stappen

Start

Definities en verwachtingen

Gebouw en energieverbruik

Huidige situatie

Quick wins

Voorbeelden

Grootschalige verduurzaming

Voorbeelden

Aandachtspunten

Collectie

Identificatie van de collectie

Passende maatregelen

Voor de collectie

Voor uw organisatie

Financiering

Bronnen

PASSENDE MAATREGELEN

Wat is haalbaar voor uw organisatie?

Om het verduurzamingsproces tot een goed eind te kunnen brengen is er meer nodig dan alleen een goed plan. Het plan moet ook uitgevoerd worden en daarvoor is uiteraard geld, maar ook inzet van medewerkers nodig. Wanneer zowel plan als financiën rond zijn, maar er geen medewerkers beschikbaar zijn die hier tijd in kunnen steken kunnen zelfs de beste plannen stranden.

Bepaal vooraf welke financiële ruimte er nodig is en op welke manier – **eenmalig of structureel** – dat ondersteuning kan geven bij het bepalen van maatregelen die uitgevoerd kunnen worden.

Bepaal ook wat het ambitieniveau is voor de organisatie en welke mogelijkheden er zijn om extra financieringsbronnen aan te schrijven om die ambitie waar te maken.

Welke inzet kan er verwacht worden van de organisatie?

Hoeveel input kan er redelijkerwijs verwacht worden van (vrijwillige) medewerkers. Niet alleen tijdens het proces van onderzoek en uitvoering, maar ook daarna? Zijn er mensen geïnteresseerd of bereid om de duurzaamheid op langere termijn in het oog te houden? Wie kan er bijdragen in de besluitvorming en keuzes die gemaakt moeten worden?

Onderhoud

Kan de organisatie kosten voor onderhoud van installaties en/of maatregelen dragen? Sommige aanpassingen kunnen immers na één investering passief veel winst opleveren, terwijl andere aanpassing continu een bijdrage vragen in de vorm van onderhoud, uren van medewerkers, aanschaf van materialen etc.

Overzicht van stappen

Start

Definities en verwachtingen

Gebouw en energieverbruik

Huidige situatie

Quick wins

Voorbeelden

Grootschalige verduurzaming

Voorbeelden

Aandachtspunten

Collectie

Identificatie van de collectie

Passende maatregelen

Voor de collectie

Voor uw organisatie

Financiering

Bronnen

FINANCIERING

In sommige gevallen zal een organisatie in een meerjarenplan al een bedrag opgenomen hebben in de begroting om verduurzamingsmaatregelen uit te voeren, maar de kans is zeker aanwezig dat dit nog niet het geval is of dat het bedrag ontoereikend is voor de uiteindelijke plannen.

Financiering vinden voor verduurzamingsprojecten kan een uitdaging zijn. Er zijn vaak veel voorwaarden verbonden aan beschikbare fondsen en het is niet altijd duidelijk of uw organisatie daaraan voldoet.

Probeer waar mogelijk zo breed mogelijk te kijken naar opties. Vaak hebben overheidsinstellingen enig budget voor verduurzaming, soms kunnen lokale stichtingen en verenigingen hulp bieden.

Enkele verzamel pagina's voor financieringsopties

[Rijksdienst voor Ondernemend Nederland](#)

[Belastingdienst: Zoek naar "Kleinschaligheidsinvesteringsaftrek" op de website](#)

[Monumenten.nl](#)

[Restauratiefonds](#)

Financieringsbronnen

Soorten financieringsbronnen

Provincie

Gemeente

Culturele lokale en nationale fondsen

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Lokale ondernemingsverenigingen

Aandachtspunten en voorwaarden

Per geldverstrekker en regeling kunnen de voorwaarden anders zijn. Het soort aanpassingen dat u wil doen kan invloed hebben op het al dan niet goedkeuren van uw aanvraag. Lees u goed in en neem bij vragen contact op met een lokaal erfgoedhuis of de Museumfederatie.

MENU

Overzicht van stappen

Start

Definities en verwachtingen

Gebouw en energieverbruik

Huidige situatie

Quick wins

Voorbeelden

Grootschalige verduurzaming

Voorbeelden

Aandachtspunten

Collectie

Identificatie van de collectie

Passende maatregelen

Voor de collectie

Voor uw organisatie

Financiering

Bronnen

BRONNEN

Stappenplannen

- [Monumentenwacht Noord Brabant](#)
- [Restauratiefonds](#)
- [Stichting ERM](#)
- [De Groene Menukaart](#)

Leesmateriaal

- [Informatie van Monumenten.nl en het Restauratiefonds](#)
- [Duurzaamheidstips Monumentenwacht Fryslân](#)
- [Verduurzamingsrichtlijnen van Stichting ERM](#)
- [Bronnen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed over verduurzaming van historische gebouwen](#)

Duurzame tips en tricks

- [RE-Org – Een methode voor het duurzaam \(her\)inrichten van uw depot](#)
- [KI-Culture](#)
- [Sustainability in Conservation](#)

Praktische filmpjes

- [De Groene Mug – Radiatorfolie plaatsen](#)
- [Bouw Je Project - Radiatorfolie aanbrengen](#)
- [Eigen Haard Amsterdam - Tochtband aanbrengen](#)
- [Verantwoord verpakken en bewaren van textiel](#)
- [Basis Objecthanteren \(Brant Historical Society, Engelstalig\)](#)
- [Duke University Libraries - Basics van het objecthanteren \(Engelstalig\)](#)
- [Stichting ERM - Monument van morgen](#)
- [Diverse informatieve filmpjes van FARO - Vlaanderen](#)

Ondersteunende organisaties

- [Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed](#)
- [Monumentenwacht](#)
- [OPEN erfgoed – Diverse Erfgoedhuizen](#)
- [Museumfederatie Fryslân](#)

COLOFON

Dit spoorboekje is gerealiseerd door Suzanne van Leer, Nina Schilling en Mirjam Pragt namens Stichting Erfgoed & Publiek

In samenwerking met

Museumfederatie Fryslân
RVO en Provincie Fryslân

Met dank aan

Erfgoed Gelderland
Erfgoedhuis Zuid-Holland
Sies Vonk

Contact

E: info@erfgoedpubliek.nl

T: 058 870 01 30

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

provinsje fryslân
provincie fryslân

STICHTING
ERFGOED
& PUBLIEK